

*El deute exterior
mallorquí. Els
creditors catalans
a partir de l'estudi
d'un capbreu de
censals del segon
quart del segle XV*

Jordi Morelló Baget

Mayurqa
(2002), 28:
249-269

EL DEUTE EXTERIOR MALLORQUÍ. ELS CREDITORS CATALANS A PARTIR DE L'ESTUDI D'UN CAPBREU DE CENSALS DEL SEGON QUART DEL SEGLE XV*

Jordi Morelló Baget

RESUMEN: El estudio de un *capbreu de censals* mandado confeccionar a finales del reinado de Alfonso el Magnánimo, no sólo permite calibrar con mayor precisión cuál fue el volumen real de la deuda contraída por el municipio mallorquín en Cataluña, sino también conocer el nivel de participación de los distintos grupos sociales en esa deuda externa y tener identificados a los principales acreedores catalanes. Dicha fuente también permite apreciar los resultados obtenidos de cara a la efectiva disminución del peso de esa deuda, a partir de las medidas tomadas en la Concordia de Barcelona de 1431.

Palabras clave: Reino de Mallorca, Finanzas Municipales, Deuda Pública, Creditores Catalanes

ABSTRACT: An analysis of a *capbreu de censals* (an inventory of perpetual annuities), drafted on request towards the end of Alfonso V's reign, not only allows us to gauge more accurately the real extent of the debt contracted by the Majorcan municipality in Catalonia, but it also indicates different social groups' degree of involvement in this external debt, together with the full identification of the main Catalan creditors. This source of information also enables us to appreciate the results of attempts to reduce the debt, thanks to measures adopted at the *Concordia de Barcelona* in 1431.

Key words: Kingdom of Majorca, Municipal finances, Public debt, Catalan creditors

Com és sabut, a les ciutats de la Corona d'Aragó, el deute públic —per la via del censal mort— es convertí en una permanent gangrena del sistema financer municipal. Com no fa gaire recordava Antoni Furió, «en la Corona de Aragón, donde la emisión de censales se había generalizado desde mediados del siglo XIV como uno de los principales recursos financieros de las haciendas locales, la deuda pública había adquirido ya niveles muy altos antes de finalizar la centuria, llegando a absorber entre la 1/2 y 1/3 de los recursos de dichas haciendas. Estas cotas tan elevadas de endeudamiento tenían su origen en el considerable incremento de las exacciones reales a lo largo del Trescientos».¹ Sens

* Aquesta és una versió un xic reduïda d'un article més extens que sortirà publicat a l'*Anuario de Estudios Medievales* (núm. 33/1), on s'inclourà en apèndix un llistat de tots els censalistes que surten registrats al capbreu de referència.

¹ Vegeu A. FURIÓ: «Deuda pública e intereses privados. Finanzas y fiscalidad municipales en la Corona de Aragón», *Edad Media. Revista de historia*, 2 (Valladolid, 1999), pàg. 35-79 (hom hi trobarà totes les referències bibliogràfiques pertinents, tret, naturalment, dels estudis apareguts en els darrers anys).

dubte, els municipis, com altres institucions públiques, contribuïren en gran manera a la mobilització del corresponent mercat de rendes. Ara bé, per a l'època inicial de què parlem (dècades centrals del segle XIV), els millors candidats de cara a la compra de les dites rendes eren persones amb un nivell econòmic bastant o molt alt, les quals conformarien una minoria assimilable a les elits de cada lloc.² Així mateix, les ciutats més grans es convertiren en pols d'atracció respecte de les demandes de capital formulades des d'altres municipis menors. La recerca tendí a privilegiar els centres urbans on la possibilitat de trobar aquests prestamistes era més fàcil. Així, Barcelona, en el cas del Principat, o València, en l'àmbit del Regne homònim, es constituïren en grans epicentres del mercat de rendes en els seus respectius territoris. Bona part del deute públic emès per moltes ciutats petites o mitjanes (almenys fins a finals del segle XIV o principis del XV), apareix localitzat de forma principal a les mencionades capitals o a les ciutats més importants que tenien més a la vora. A través del censal s'anaren teixint relacions de dependència entre ciutats de diferent rang (o entre ciutats i viles), o fins i tot entre diferents àmbits territorials, com és el cas que tractarem en aquest moment.

Mallorca en molts aspectes no es desmarca gens ni mica del quadre dibuixat per a l'àmbit de la Corona d'Aragó. Com en altres parts, el censal es convertí en una fórmula ràpida d'obtenció de diner. El deute censal fou creixent al llarg de la segona meitat del segle XIV, sent les demandes de la Corona —pel seu major nivell d'exigència i també per la seva freqüència— la causa principal d'aquest increment, encara que també es puguin tenir en compte altres factors, com l'abastament cerealístic, despeses motivades per la defensa de l'illa, etc. Ara bé, el cas de Mallorca és peculiar en la mesura que la provisió de capitals es canalitzà cap a Catalunya.

La primera emissió de deute públic es va decidir l'abril de 1355 (en relació amb el pagament d'un donatiu a la Corona), per bé que els títols creats aleshores varen ser col·locats entre els mercaders illencs i el seu entorn familiar. Va ser, però, l'any següent quan, a propòsit d'una nova operació de venda de censals, s'optà ja per compradors catalans (o, més ben dit, barcelonins), en veure que el mercat interior no responia.³ D'ençà d'aleshores, les successives emissions de deute realitzades al llarg de la segona meitat del segle XIV varen tenir com a principals compradors persones del Principat. Cal parar atenció en el fet que el deute exterior mallorquí fos contret exclusivament amb catalans, sense la participació de persones d'altres procedències, com podrien ser, per exemple, valencians. Cal tenir present, a més, que aquest deute afectava tot l'àmbit insular, és a dir, no sols la Ciutat sinó també les viles de la Part Forana, aplegades en el Gran i General Consell —la màxima institució de representació insular—, on es gestionaven tots els assumptes d'interès comú, com el que ara ens ocupa. La problemàtica a què donà peu aquesta situació és idèntica a la de Menorca, on també s'assenyala l'existència d'un

² Els membres de l'oligarquia varen saber treure profit de la situació, ja que no sols s'erigiren en principals beneficiaris del sistema fiscal implantat per sostenir el deute —a través sobretot de l'arrendament dels impostos indirectes—, sinó que també apareixen, més tard o més d'hora, com a beneficiaris dels títols de deute públic emès pels municipis. D'aquesta manera, el censal passà a constituir una de les principals estratègies de reproducció econòmica del patriciat, com diu J. FERNANDEZ TRABAL: «De prohoms a ciudadanos honrados. Aproximación al estudio de las élites urbanas de la sociedad catalana bajomedieval (S. XIV-XV)», *Revista d'Història Medieval*, 10 (València, 1999), pàg. 340.

³ Sobre això, vegeu P. CATEURA: *La trentena esgarriadora. Guerra i fiscalitat (el Regne de Mallorca, 1330-1357)*, Palma, 2000, pàg. 97-103 / 116-118.

important deute exterior envers Catalunya.⁴ Sens dubte, en aquest fenomen concorren factors de diversa índole, als quals intentarem passar revista tot seguit de manera succinta.

1. UN INTENT D'EXPLICACIÓ DEL FENOMEN: FACTORS CONCURRENTS

Ja fa uns quants anys, l'historiador Lleonard Muntaner aportà algunes reflexions sobre la problemàtica que ara ens ocupa.⁵ Aquest autor analitzava el fet de l'endeutament com una faceta més de la plurisecular dominació colonial de l'illa, originada en aquest cas per la política imperialista de Pere el Cerimoniós. L'autor advertia de la instrumentalització de l'endeutament per part de la classe ciutadana, que hauria convertit el censal en un element més de la seva dominació social. Hom proposava, d'altra banda, una periodització fent distinció entre un abans i un després del Contracte Sant de 1405: l'abans, caracteritzat per l'hegemonia censalística catalana; després, per la progressiva pèrdua d'aquesta hegemonia paral·lelament a l'ascens dels creditors mallorquins. Òbviament, en els vint anys transcorreguts des de la publicació d'aquest article, s'han fet una sèrie d'estudis que han abocat molta més llum sobre l'època de referència. Ara per ara, els historiadors disposem de molta més informació per enfocar aquesta qüestió amb més coneixement de causa.

En principi, el vincle establert a través dels censals està en consonància amb les intenses relacions existents entre Mallorca i la metròpoli catalana des del temps de la conquesta i annexió de les illes a la Corona d'Aragó. Ara bé, aquest fet, per si mateix, no explica res, ja que les relacions comercials serien igual d'intenses —o potser encara més— amb València.⁶ Per intentar explicar la dita dependència financera creada a mitjan segle XIV, caldria anar a cercar en primera instància factors d'ordre polític.

D'entrada, resulta simptomàtic que, en l'operació d'endeutament realitzada el 1356, fos el mateix rei el qui encarril·là l'afer en aquella direcció per tal de poder ser satisfet en el seu donatiu. Aquest fet marcava un precedent: d'ençà aleshores la Monarquia exerciria la seva tutela sobre el municipi mallorquí, si més no a través del seu màxim representant al Regne insular. I és que, com deia P. Cateura, el deute públic beneficià la política reial en donar peu a intervencionismes autoritaris que suposaven sotmetre les finances municipals a les directrius reials, tal com es posaria de manifest, per exemple, a propòsit de la reforma practicada per Berenguer Abella i el governador Olf de Pròixida.⁷ Precisament, una de les funcions que tenia reconegudes el governador (l'*alter ego* del monarca) era la de gestionar els crèdits concedits pel Consell General. És possible que els dits governadors afavorissin o servissin d'enllaç per a la creació de les relacions creditícies envers el Principat. En tot cas, qualsevol desplaçament a Barcelona per realitzar gestions davant la Cort del rei (sovint per peticions de donatius) podia ser aprofitada per part dels representants municipals per cercar

⁴ Cf. A. MURILLO: «Pressió fiscal i altres pressions econòmiques i extraeconòmiques a la Menorca de finals del segle XVI», dins *VI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1988, pàg. 315.

⁵ Cf. L. MUNTANER: «Dependència econòmica i reproducció estructural de l'endeutament públic a l'illa de Mallorca (segles XIV-XIX)», *Randa*, 12 (1982), pàg. 5-18.

⁶ Vegeu F. SEVILLANO: «Mallorca y Valencia: relaciones marítimas-mercantiles en el siglo XIV», dins *Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. 2, València, 1980, pàg. 539 i seg.; P. CATEURA: «Valencia y Mallorca en el siglo XV», *Mayurqa*, 26 (2000), pàg. 181-193.

⁷ Cf. P. CATEURA: *Política y finanzas del reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma, 1982, pàg. 128. Sobre la dita reforma, a banda d'aquest mateix autor (pàg. 154 i seg.), podeu veure J. F. LOPEZ BONET: «Comunidad y Corona: el precio de servir (las cargas sobre el consumo en el siglo XIV en Mallorca)», *Estudios d'història econòmica*, 2 (1987), pàg. 95 i seg.

possibles compradors i firmar els contractes a la mateixa Ciutat Comtal. A banda del condicionant polític, potser també caldria cercar dins la mateixa esfera del mercat de rendes. És possible que el mercat barceloní, a diferència del mallorquí, brindés certs avantatges (ofertes de capitals més elevats, interessos més baixos, facilitats d'amortització...), el que ara per ara, mentre no es faci un estudi particularitzat sobre els corresponents contractes, no estem en condicions de poder esbrinar. En qualsevol cas, l'oferta del mercat barceloní seria molt més àmplia i diversificada que la illenca, cosa que tampoc no significà excloure els mateixos mallorquins, com es posa de manifest a propòsit de la primera emissió de deute públic el 1355. El fet és que, durant unes quantes dècades, el deute extern va romandre per sobre de l'intern (en aquesta avinentesa, deixem de costat tot el que es relaciona amb el deute intern sinó tan sols per establir-hi comparacions).

Un altre aspecte del fenomen es relacionaria amb la capacitat d'inversió dels mercaders illencs o amb el seu possible desinterès i/o desconfiança inicial per invertir en aquestes rendes. Així, la pregunta resta obligada: és que no hi havia a Mallorca mercaders o altres persones amb prou potencial econòmic per poder correspondre a les peticions de diner del municipi, per molt quantioses que fossin, sense necessitat d'hipotecar-se fora de l'illa? És possible que l'oligarquia mallorquina tingués, en comparació amb la seva homòloga catalana, un potencial menor pel que a capacitat d'inversió es refereix, però, en tot cas, en tindria de sobres per intervenir de forma més decidida en les emissions municipals del que ho va fer en un principi. De fet, la historiografia tradicional tenia ja formulada una explicació sobre aquesta qüestió. Així, Álvaro Santamaría considerava que el comerç seguiria sent —fins a finals del segle XIV— la millor inversió possible entre l'oligarquia mallorquina. Per tant, segons aquest autor, hauria estat el desinterès de la burgesia local el que portà a contraure la major part del deute a Barcelona.⁸ Com es veu, aquest punt de vista pressuposa que l'oligarquia mallorquina no es decantà pel rendisme fins més tard, quan ja la situació havia desembocat en una important dependència del municipi mallorquí envers els creditors catalans. En tot cas, caldria disposar d'algun estudi a fons sobre la dita oligarquia per indagar millor en els tipus d'inversions i actituds mostrades pels seus membres, especialment dels intitolats com a ciutadans.

Sigui com sigui, al principi els mallorquins no varen veure cap inconvenient a acudir al Principat per subscriure els seus títols de deute públic, cosa que desembocaria en l'establiment de síndics a la capital catalana (ells mateixos catalans) encarregats de gestionar aquest deute. Naturalment, el pagament de pensions a distància implicava despeses suplementàries que no existirien o serien més reduïdes en les pagues realitzades als censalistes insulars. Curiosament, aquest inconvenient semblà obviar-se fins a principis del segle XV.

Tot seguit, i abans d'entrar de ple en l'anàlisi del capbreu, fóra bo de recordar quina era la situació en què es trobava el municipi envers els creditors catalans segons allò establert a la Concòrdia de Barcelona de 1431.⁹

⁸ Sols a partir de 1405, quan es manifesten amb claredat els efectes del deute exterior, es va veure la necessitat de capgirar la situació; cf. Á. SANTAMARÍA: «El Reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV», dins *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Palma, 1955, pàg. 45. Per a una contextualització més recent de l'època: R. URGELL: *El regne de Mallorca en el segle XV*, Palma, 2000.

⁹ Per a època més recent, els treballs que aborden aquest tema de forma més directa, sobretot pel que fa al segle XV, són els següents: R. URGELL: *El Regne de Mallorca a l'època de Joan II. La guerra civil catalana i les seves repercussions*, Palma, 1997, esp. pàg. 39-66; ID.: «Dinàmica del deute públic a la Universitat de Mallorca en el segle XV», dins M. SANCHEZ / A. FURIO (comp.), *Actes del Col·loqui Corona, Municipis i Fiscalitat a la baixa Edat Mitjana*, Lleida, 1997, pàg. 675-701; ID.: «El deute públic exterior del regne de Mallorca. Els primers anys de Ferran el Catòlic (1479-1484)», dins *Congrés internacional d'estudis històrics: «Les Illes Balears i Amèrica»*,

2. SITUACIÓ PRELIMINAR: LA CONCORDIA DE BARCELONA DE 1431

D'ençà del famós Contracte Sant de 1405, el problema plantejat amb els creditors catalans no va experimentar cap millora, ans el contrari, s'hauria agreujat encara més per tal com desembocà en la crisi de 1425, quan es va declarar una altra suspensió de pagaments (la primera fou la que motivà el Contracte Sant) davant la falta de liquiditat. Entre 1425 i 1431, els censalistes catalans varen deixar de percebre les seves pensions, almenys en part. El 1431 varen tenir lloc les negociacions que culminaren amb la firma de l'anomenada «Concòrdia de Barcelona». Les seves principals clàusules són les següents, tal com les exposava Á. Santamaría:¹⁰

1r, s'ordenava una reducció dels tipus d'interès de les pensions: els catalans reduirien a raó del 24.000 per mil (4,16%) i els mallorquins al 30.000 per mil (3,3%);¹¹

2n, quedaven consignades al pagament de les pensions —i a les eventuais amortitzacions— totes les imposicions, excepte alguns drets que servirien per atendre les necessitats de la mateixa Universitat;

3r, l'administració dels fons de la Consignació incumbiria dos clavaris elegits pel Consell General de Mallorca, els quals haurien de retre comptes de la seva gestió davant la Junta de creditors catalans. Els dits clavaris haurien de pagar en primer terme les pensions dels censalistes catalans; a part, destinarien una quantitat mínima anual de 10.000 florins a l'amortització de censals. En tercer lloc, es pagarien les pensions dels censalistes mallorquins; en quart lloc, es reservarien 5.000 ll. anuals per a les despeses ordinàries de la Universitat i 450 ll. per a les extraordinàries. En el cas d'existir algun superàvit, s'invertiria en l'amortització de les pensions dels catalans, a banda de la quantia que ja hi havia assignada. La qüestió de les anualitats pendents es resolgué amb l'emissió de nous censals per un import global corresponent al total del que hauria d'haver-se pagat.

En suma, com en l'anterior Contracte Sant, es mantenia l'ordre de preferència a favor de les pensions que cobraven els catalans (que en aquest moment, segons sembla, acaparaven un 55% del total del deute), alhora que es donava impuls a l'amortització de les rendes que aquests percebien. Això, cas de realitzar-se com estava previst, suposaria obrir un procés d'eliminació del deute exterior. De fet, durant la primera meitat del segle XV, hi va haver un retrocés del deute extern que alguns historiadors consideren que s'hauria fet en benefici del deute intern. En aquestes circumstàncies, les actuacions dutes a terme durant les dècades de 1430 i 1440 haurien estat de crucial importància per intentar reconduir el problema del deute cap a una situació més favorable als interessos de l'oligarquia mallorquina; efectivament, si les classes dirigents del municipi mallorquí van veure la necessitat de canviar aquella situació, no era precisament per suavitzar la pressió fiscal —ni, com Á. Santamaría havia indicat, per poder atendre millor les necessitats generals de l'illa—, sinó per acaparar el deute en profit propi. De fet, la situació del Regne no podia estar pitjor si fem cas de les declaracions recollides a l'enquesta realitzada el 1440, en què

vol. I, Palma, 1992, pàg. 83-96; ID.: «Les finances al Renaixement. La Universal Consignació i les finances de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca durant el segle XV», dins P. CATEURA (coord.), *Cicle de conferències: «Hisenda Reial i Finances Municipals (Segles XIII-XIX)»*, Palma, 1999, pàg. 27-45; també G. MORRO, *Mallorca a mitjan segle XV. El Sindicat i l'Alçament forà*, Palma, 1997, esp. pàg. 149-78.

¹⁰ Cf. Á. SANTAMARÍA: *El Reino de Mallorca...*, op. cit., pàg. 142-43.

¹¹ Malgrat això, els creditors mallorquins serien més tard compensats amb una assignació de 8.555 ll. anuals (els anomenats «refferiments»), que era justament la diferència que deixaven de percebre pel fet de consentir aquella reducció; cf. Á. SANTAMARÍA: *El Reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 145.

es feia una descripció bastant dramàtica de la situació econòmica i demogràfica en què es trobava l'illa, a fi i efecte, però, d'intentar impressionar els creditors catalans.¹²

3. ELS CENSALISTES CATALANS A LA LLUM DEL CAPBREU

Per il·lustrar més al detall quina era la situació del deute exterior català a l'època immediatament posterior a la Concòrdia de Barcelona tenim un capbreu localitzat a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Naturalment, aquest arxiu conté nombrosos registres relacionats amb el tema del deute municipal, tant pel que fa a l'emissió de rendes com sobretot al pagament de les pensions.¹³ Per al segle XV hi ha diversos volums catalogats, en principi, en dues seccions diferents: Arxiu Històric (AH) i Diputació (D), sense comptar altres registres que es troben localitzats a la secció Procuració Reial (PR), els quals es relacionen amb les confiscacions realitzades per la Monarquia als creditors catalans en el període de la guerra civil catalana. Dins la secció de la Diputació, podem destacar l'existència d'una sèrie de registres que porten el títol de *Llibre de censals de la Consignació* i que abracen diversos períodes. En aquests voluminosos registres, el primer dels quals s'inicia precisament el 1405, s'hi anoten els pagaments de cada pensió seguint els mesos de l'any. Cada volum comprèn un semestre: de gener a juny i de juliol a desembre (no en va, els acords presos al Contracte Sant entraven en vigor l'1 de juliol d'aquell any). Dissortadament, no s'han conservat dos registres consecutius per a un mateix any, un inconvenient que pot ser obviat a través de la font objecte ara d'estudi.

3.1. La font utilitzada: contextualització i particularitats d'un capbreu de censals

El registre en qüestió (catalogat dins la secció Arxiu Històric amb el número 6595) és, que sapiguem, l'únic conservat que permet conèixer en tot el seu conjunt quin era el deute contret amb el Principat per l'època anterior a la guerra civil catalana. Segons s'assenyala al final del llibre, fou resultat del trasllat d'un capbreu realitzat per manament del noble Francesc d'Erill, virrei de Sardenya, i del governador Arnau de Vilademany. Probablement, hom ha fet servir aquesta referència per datar el registre entre 1454 (ja finalitzada la revolta forana) i 1458 (any de la mort del Magnànim), tot i que el registre no conté cap dada directament referida al moment de la seva confecció. El susdit F. d'Erill fou enviat a l'illa el juliol de 1452 per tal de sufocar la dita revolta, sent nomenat per aquest fet lloctinent general per tal de regir la Governació juntament amb el ja mencionat Vilademany. Va estar en el càrrec fins a la seva destitució, que es produí l'abril de 1458.¹⁴

¹² Així, el quadre dibuixat no podia ser més desolador a causa de la pobresa de les gents del Regne, la disminució de les rendes de la terra i l'abandó dels cultius, les mortaldats, les caresties i l'encariment dels productes agrícoles, la despoblació i l'emigració, el deteriorament dels habitatges...; vegeu P. CATEURA: «Una enquesta sobre la situació econòmica i demogràfica de Mallorca l'any 1440», *Fontes Rerum Balearium*, 1 (1990), pàg. 53-93.

¹³ Hom pot establir tres grups de capbreus del segle XV, segons si es refereixen al deute intern, als censals de Barcelona (entre els quals s'inclou el capbreu estudiat) o als censals carregats sobre la gabella de la sal; cf. R. URGELL, *Les finances al Renaixement...*, op. cit., pàg. 34-35. Cal remetre's, així mateix, a un altre treball del mateix autor, en el qual es dona compte i es fa una descripció arxivística de tots els registres i còdexs relacionats amb el deute públic: R. URGELL: «L'escrivania de la Universal Consignació i la seva documentació (segles XV-XVI)», dins AA.VV.: *Homenatge a Guillem Rossello Bordoy*, vol. 2, Palma, 2002, pàg. 969-80.

¹⁴ Cf. G. MORRO: *L'Alçament Forà*, Palma, 1998, pàg. 90; R. URGELL: *El regne de Mallorca a l'època de Joan II*, op. cit., pàg. 24.

Sigui com sigui, el manuscrit es degué confeccionar en els darrers anys del regnat d'Alfons el Magnànim i després, com ja hem dit, de la revolta camperola. D'aquesta manera, el dit monarca hauria volgut conèixer la situació del deute que la Universitat tenia contret amb el Principat. Ara bé, quin interès tenia el monarca en aquest afer? La resposta ens la donarien els estudiosos del període: segons Á. Santamaría, el citat F. d'Erill utilitzà els fons consignats al pagament dels censals per finançar les tropes mercenàries que s'endugué amb ell d'Itàlia; i, segons R. Urgell, fou ell qui causà una nova suspensió de pagaments fins a 1454 amb la intervenció dels censals de la Consignació per tal de pagar aquelles tropes.¹⁵ Així doncs, és molt possible que el registre que ara ens ocupa fos utilitzat, almenys en part, per poder subvenir a aquelles despeses, que hom xifra en 2.000 ducats mensuals.

La font en qüestió ha estat explotada parcialment per Ricard Urgell, si més no de cara a la presentació d'alguns resultats globals. Nosaltres, en aquesta ocasió, hem pretès anar més enllà, prenent en consideració tot el cabal informatiu que ens proporciona la font, amb la qual cosa esperem de poder oferir una anàlisi força més completa. Així, donarem a conèixer un aspecte que el dit autor refusà fer en relació amb aquest registre, com és veure la distribució dels censalistes per grups socials, cosa que també ens ha de permetre identificar els més importants d'ells. Abans de res, passarem a veure algunes de les particularitats de la font.

Descripció del contingut del capbreu

Atenent la naturalesa del registre, el que trobem és un inventari de pensions de censals. En el primer foli apareix escrit «Así avall aparen [...] tots los censals que la universitat de la ciutat he regne de Mallorques fa quascun any a creedors de la ciutat de Barcelona e Principat de Cathalunya». La inspecció i anàlisi escrupolosa del contingut ens dóna suficients garanties sobre la integritat del registre.¹⁶ Ara bé, aquest capbreu es compon de tres parts que d'alguna manera en condicionen l'explotació integral: la primera part presenta una relació de tots els censals de la Consignació successivament anotats per a cada mes de l'any. És la part que ocupa més pàgines del registre (55 d'un total de 92); la segona és ocupada per una sèrie de censals —no gaire— que estaven consignats al pagament de l'anomenat subsidi, que es remuntava a 1413;¹⁷ la tercera part, iniciada al foli 60, es refereix als censals venuts pel síndic Pere Net a compte de les pensions que havien quedat pendents fins l'1 d'agost de 1431, segons allò estipulat a la Concòrdia d'aquest any. Al seu torn, s'hi anoten en primer lloc els censals els contractes dels quals foren intervinguts pel notari barceloní Pere Roig i, en segon lloc, aquells altres que ho varen ser en poder del notari mallorquí Bernat Esplugues. Malgrat aquesta compartimentació interna, el fet és que tots els assentaments anotats es refereixen a persones o a institucions del Principat que tenien establerts vincles censalístics amb Mallorca, fins al moment de l'amortització del censal o del seu traspàs a favor d'altres beneficiaris, que la majoria de vegades resulten ser també catalans.

¹⁵ Cf. A. SANTAMARIA: «El Levantamiento Foráneo», dins J. MASCARO (coord.): *Historia de Mallorca*, Palma, 1970, pàg. 341; R. URGELL: *El Regne de Mallorca a l'època de Joan II*, op. cit., pàg. 43; ID.: «Les finances al Renaixement», op. cit., pàg. 39.

¹⁶ De fet, no hi trobem a faltar cap foli: a la part final del llibre es menciona el nombre de folis escrits que ocupava el registre (92), cosa que es correspon amb els que té numerats.

¹⁷ Referent a l'emissió, el 1413, de prop de 30.000 ll.m. per respondre als compromisos adquirits amb el monarca vencedor a Casp.

Com en qualsevol capbreu de censals, la informació es presenta de forma bastant concisa i bàsicament respon al clicé següent: nom del censalista, de vegades fent distinció entre la persona propietària i la usufructuària de la pensió; la data concreta de pagament de la pensió, el que val per a la primera i segona part, però ja no per a la tercera, on això s'omet pel fet d'estar referenciat en una única data; el for del censal (quasi sempre a raó de 24.000 per mil, o sigui, al 4,16%, que era el tipus d'interès generalitzat en virtut de la Concòrdia de Barcelona); el muntant del capital (només oblidat de consignar en uns pocs casos); l'import de la pensió (en lliures, sous i diners, àdhuc malles), anotat al marge dret de cada pàgina. A més, en alguns casos s'indica si la dita pensió fou amortitzada, per part de qui (nom del síndic interventor) i de vegades també l'any de l'operació. Cal posar atenció, d'altra banda, a les informacions afegides a continuació d'alguns assentaments, i que tenen a veure amb traspassos a altres titulars (de la pensió íntegra) o bé a l'amortització de sols una part de la pensió. Molts dels censals amortitzats apareixen ratllats, indicant amb això que havien estat cancel·lats, almenys de la forma com varen ser registrats inicialment.

Totes aquestes dades poden ser, doncs, rellevants de cara a tenir un coneixement exhaustiu de totes les rendes percebudes per aquest col·lectiu a mitjan segle XV. En tot cas, cal prendre algunes precaucions a l'hora d'utilitzar aquest registre, puix que hi ha assentaments que són desglossaments del seu precedent. Es tracta de pensions en les quals una part de la quantia havia estat traspasada a una altra persona, de manera que a continuació s'anota la part de pensió cedida així com la resta que seguia adscrita al primer titular; així, podem tenir assentaments amb indicació de tres quanties diferents, si bé totes referides a una mateixa pensió. Evidentment, no és factible sumar totes aquestes quantitats com si fossin pensions distintes; altrament, obtindríem resultats inflats, tant pel que fa al nombre de pensions com pel que fa també al seu muntant. En relació amb aquest problema, també hi compta el fet que no es tracta d'un registre referit a un any en concret, sinó a un període de diversos anys, que caldria situar entre 1432 (després, per tant, de la Concòrdia de 1431) i 1449, si ens circumscrivim a les dates extremes indicades a les anotacions marginals relatives a les amortitzacions. Aquest fet explica, si més no, algunes de les variacions que es donen en les titularitats dels censals.

En tot cas, la font en qüestió permet tenir plenament identificats tots els creditors catalans, no sols quant als noms, sinó també quant al seu estatus social o professional en un nombre important de casos; d'una altra banda, permet saber quin seria el pes dels censals catalans en tota la seva globalitat, tant pel que es refereix al muntant de les pensions com també al volum dels capitals. Finalment, també permet conèixer, fins a cert punt, quins haurien estat els resultats de la política d'amortització duta a terme pel municipi de Mallorca respecte a l'indicat col·lectiu. Cada un d'aquests aspectes seran tractats en les línies que segueixen.

3.2. Els censalistes catalans: radiografia del col·lectiu

En aquest capbreu trobem censats prop de 340 censalistes a títol individual. El nombre exacte és difícil de determinar, atès que s'hi inclouen alguns titulars referits a diverses persones. Molts d'ells apareixen inscrits diverses vegades, en tant que percebien més d'una pensió (qui més en percebia era el ciutadà Pere de Malla, el qual apareix mencionat en vuit ocasions). Bastants dels censalistes anotats a la primera (i segona) part del capbreu també apareixen anotats a la tercera, en aquest cas a compte de pensions que havien motivat endarreriments per part de la Universitat, d'acord amb el que ja hem indicat més amunt. Ara bé, no sempre podem estar segurs que es tracti de la mateixa persona segons les dades subministrades, a banda de les variacions que solen presentar les grafies

dels noms i d'alguns noms de lectura dubtosa. També cal tenir present que alguns censalistes són anotats en nom propi i d'altres ho fan en representació d'altres persones. Ja ens hem referit, si més no, a la distinció que es feia entre els propietaris de la renda i els simples usufructuaris, com és el cas d'alguns homes que es feien càrrec dels censals de les seves respectives conjugues («per la dot de sa muller»); també figuren algunes vídues usufructuàries de rendes, la propietat de les quals corresponia als seus fills.¹⁸ En determinats casos es fa esment a cessions de caire temporal («de sa vida tan solament»), de vegades afectant només una part de la pensió.¹⁹ Naturalment, l'interès del redactor del capbreu estava a conèixer la situació actual de la renda donant constància no sols de qui era la persona titular de la renda, sinó també de la que l'havia de percebre i dels possibles canvis o incidències que s'haguessin produït. Tals apreciacions, i d'altres referides a traspassos en herència, alienacions, etc., compliquen l'anàlisi de la font (una font que no passaria de ser, en principi, un simple inventari nominal de censalistes), tot i que permeten descobrir-hi alguns aspectes més tocant als drets que planaven sobre el bé censal i sobre alguns dels vincles familiars establerts entre els censalistes.

Als 340 censalistes indicats més amunt, cal afegir-hi, d'altra banda, una sèrie d'institucions religioses (13 convents o monestirs, entre els quals el que més vegades surt mencionat és el convent de predicadors de Barcelona, concretament en vuit ocasions) i diversos censals adscrits a beneficis eclesiàstics («aniversaris»), hospitals i institucions caritatives (per exemple, el «bací dels pobres vergonyants de Santa Maria de la Mar»). Tot plegat, tindriem prop de 360 identificacions distintes.

Segons els nostres càlculs, els censalistes catalans acumulen un total de 791 pensions. Una bona part d'aquestes pensions (704) eren percebudes per barcelonins; la resta (87) apareix consignada a altres persones o institucions del Principat.²⁰ Com es veu, hi havia una majoria aclaparadora de censalistes barcelonins.

Com era previsible, en el capbreu apareixen mencionats alguns dels llinatges més importants de la Barcelona de l'època, com els Dusay, els Marquet, els Santcliment, els Malla, els Gualbes, els Fiveller, els Boscà... A través d'aquesta font, veiem desfilar, doncs, alguns dels personatges més importants de l'oligarquia barcelonina, especialment dels pertanyents al partit de la Biga, alguns d'ells coneguts a través dels estudis de C. Batlle i d'altres.²¹ Per donar-ne un exemple, s'esmenta Joan Fiveller, probablement el fill del famós conseller que en nom del municipi barceloní reclamà a Ferran I el pagament de les

¹⁸ En aquests casos, també es fa menció del marit difunt, i de vegades al nou, quan es dona la circumstància que tals vídues havien contret matrimoni per segon cop.

¹⁹ Com ja indicava Y. Roustit en el seu estudi dels creditors de Barcelona, les cessions podien ser parcials o completes, temporals o definitives; cf. Y. ROUSTIT: «La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du XIV siècle», *Estudios de Historia Moderna*, 4 (1954), pàg. 143.

²⁰ Aquests resultats són obtinguts per defecte, ja que en molts casos ni tan sols s'indica que fossin barcelonins. Així doncs, hem considerat com a «no barcelonins» només aquells censalistes que són expressament localitzats en altres ciutats o viles del Principat. També tenim plantejats alguns interrogants respecte d'alguns individus que podrien haver canviat de residència, cosa perfectament explicable atenent el període que cobreix el capbreu. Aquest seria el cas de Berenguer Miquel, cavaller de Girona segons figura en una ocasió, i un homònim seu, també cavaller, que en un altre assentament apareix domiciliat a Barcelona.

²¹ Cf. C. BATLLE: *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, 2 vol., Barcelona, 1973. Sobre un dels llinatges més importants de Barcelona: ID.: «La oligarquía de Barcelona a fines del siglo XV: el partido de Deztorrent», *Acta Historica Archaeologica Mediaevalia*, 7-8 (1986-1987), pàg. 322-335. Des d'una perspectiva més general, vegeu F. SABATÉ: «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña», *Revista d'Història Medieval*, 9 (1998), pàg. 127-154; J. FERNANDEZ TRABAL: «De prohoms a ciudadanos honrados», *op. cit.*, dins *ibídem*, 10 (1999), pàg. 331-372.

imposicions. El sudit Fiveller percebia cinc pensions per un valor total de 130 ll. Cal suposar que molts dels censalistes esmentats a la dita font també percebien rendes sobre el mateix municipi de Barcelona, com també ho farien sobre altres municipis catalans,²² tot això al marge d'altres rendes que tindrien contractades amb altres institucions o amb particulars.

Podem classificar aquests censalistes en els grups següents: els nobles (incloent-hi tant els de més alta alcúrnia com els cavallers i donzells); els ciutadans (en principi de Barcelona, encara que també en trobem indicats alguns que ho eren d'altres ciutats catalanes); els mercaders (amb inclusió d'alguns especiers); el grup constituït per juristes, notaris, metges i funcionaris, que podem agrupar sota l'etiquetatge de «professions liberals»; les institucions eclesiàstiques (sobretot convents); i la resta, on incloem en principi tots aquells que no poden ser adscrits en cap dels anteriors grups pel fet de no tenir-ne cap altra referència identificatòria més enllà del nom.²³ Dins cada grup també comptabilitzem les vídues i els hereus de persones identificades amb tal o tal altra professió o condició social.

Els resultats obtinguts són força eloqüents. El grup que acumula un major nombre de pensions (prop de 200, equivalent a 1/4 part del nombre total) és el dels ciutadans, seguit pels nobles i l'Església (cada un al voltant de 130 pensions), els mercaders (poc menys de 100) i les professions liberals (prop de 60). Aquesta jerarquia es manté entre el col·lectiu barceloní, un cop destriat de la resta de catalans d'altres localitzacions (vegeu gràfic núm. 1). Aquesta desigual repartició es tradueix per igual a l'hora de tenir en compte els muntants d'aquestes pensions, tal com podem apreciar a través del gràfic núm. 2. Així, els ciutadans n'acumulen un 30%, seguit dels nobles (18%), l'Església (15%), els mercaders (9%) i les professions liberals (5%). En el repartiment del pastís censalístic, queda clar, doncs, quin era el principal grup censalista, ja que de tot el diner transferit per la Universitat de Mallorca a Catalunya, entre 1/4 i 1/3 part revertia a favor de la classe ciutadana del Principat. De fet, la distribució d'aquest deute extern no sembla ser molt distinta respecte del deute intern, si es compara amb els resultats presentats per R. Urgell en relació amb 1432.²⁴ Tot seguit passem a individualitzar els censalistes més destacats de cada grup, donant prioritat de moment als barcelonins en tant que grup majoritari:

Els ciutadans

Entre els noms que surten anotats amb més freqüència tenim els següents: Pere de Malla (com a titular de 8 pensions), Bertran Desvall (7 pensions), Joan Bosca i Tomàs de Rajadell (amb 6 pensions, respectivament), a més de Joan Fiveller, Pere Ballester, Pere Girgós i Antoni de Vilatorra, perceptors de cinc pensions cada un. La pensió més alta (unes 83 ll.) correspon a Pere Ballester; sumant-hi les altres quatre pensions que percebia, cobrava un total de 220 ll. El segueix Pere de Malla amb prop de 200 ll. Que acumulin més

²² Per exemple, el difunt Antoni Clapers i la seva filla/hereva Celestina també els trobem com a censalistes a la vila de Valls durant la dècada de 1420.

²³ Tot i així, és probable que alguns individus comptabilitzats en aquest darrer grup haguessin de resituar-se entre l'estament ciutadà. Si més no, la menció a determinats llinatges (Gualbes, Dusai, Soler, Destorrent...), així ens ho fa sospitar. Podem destacar el cas de Guillem Destorrent, perceptor de set pensions, una de les quals fou traspasada al ciutadà Pere Destorrent, probablement parent de l'anterior; això no obstant, el dit Guillem no surt esmentat com a ciutadà en cap cas.

²⁴ Així, entre els censalistes mallorquins, també el major nombre de títols correspon als ciutadans, seguits en importància per l'Església (clergat i institucions) i els militars (nobles), mentre que els mercaders es mantenen en una posició bastant més discreta; amb un nombre baix de pensions es troben uns altres grups: menestrals, notaris, forans i associacions; vegeu R. URGELL: *Dinàmica del deute públic*, op. cit., pàg. 695.

de 100 ll., sols es classifiquen set ciutadans: Pere Girgós, Bertran Torró, Antoni de Vilatorta, Bertran Desvall, Francesc Llobet, Joan Fiveller, Tomàs de Rajadell, i també Guillem Romeu, en el cas de tenir-li en compte les dues pensions que percebia la seva muller.

Els ciutadans barcelonins acumulen 188 pensions, que sumen un total de 3.451 ll. Això representa un 31% respecte del muntant percebut per tots els barcelonins. Pel que fa als ciutadans no barcelonins, les xifres obtingudes són poc rellevants.

Els nobles

Com a membres de l'alta noblesa catalana figuren alguns representants de les famílies dels Ballester i dels Pinós.²⁵ El noble que mostra tenir un major grau d'implicació en els censals de Mallorca és el ja indicat Andreu Ballester. En tot cas, la major part de la noblesa registrada ho era de la baixa, ja que podem referenciar fins a una trentena de cavallers i un nombre més reduït de donzells, que no arriba a la vintena. Lògicament, aquesta noblesa de baix rang tindria més motius que l'alta per cercar en el món del censal una font addicional d'ingressos en una època —recordem-ho— de crisi de les rendes senyorials.²⁶ Tal com deixa entreveure el mateix capbreu, amb aquests petits nobles hi havia establertes relacions envers aquells altres dos sectors socials (ciutadans i mercaders) amb els quals podia existir una major comunió d'interessos.²⁷

Els nobles residents a Barcelona percebien 116 pensions, amb una quantia situada per damunt de les 2.000 ll., que representa un 18% del total consignat pels barcelonins. La pensió més alta (poc més de 58 ll.) correspon al cavaller Guillem Almuçàver. En contrast, n'hi havia que percebien pensions per quantitats bastant o molt petites. Qui cobrava més quantitat de diner (prop de 195 ll.) era Andreu Ballester, en tant que receptor com a mínim de set pensions.²⁸ Darrere seu trobem dos cavallers (Guerau de Palou i Francesc de Pau) i un donzell (Joanet de Montbui), en tant que receptors de quanties situades per damunt de les 100 ll.

Els mercaders

Alguns censalistes figuren com a mercaders.²⁹ Els barcelonins (de fora Barcelona sols tenim indicat de manera expressa el cas de Joan Serdà, habitant de Queralbs)

²⁵ Ambdós llinatges estaven emparentats: així, la muller de Ramon de Pinós, que es titula senyor de les baronies de Melan i de la Portella, era una Ballester.

²⁶ Aquest fet contrasta amb la baixa participació observada d'aquest col·lectiu entre els creditors de Barcelona a la segona meitat del segle XIV; cf. Y. ROUSTIT, art. cit., 133.

²⁷ Per exemple, trobem associats un cavaller (Pere Joan Ferrer) amb el fill d'un mercader, el difunt Bartomeu Ferrer, ja que ambdós censalistes eren cosins germans. El capbreu fins i tot es fa eco d'algun cas d'ascens social: el del cavaller Galceran Burguès, que anteriorment havia estat ciutadà. Com se sap, la màxima aspiració, tant dels ciutadans com dels mercaders, era assimilar-se a la condició noble. Al llarg dels segles XIV-XV es produí un procés d'equiparació dels ciutadans honorats amb la baixa noblesa de cavallers; cf. J. FERNANDEZ TRABAL, art. cit., pàg. 344; vegeu també M-C. GERBET: «Patriciat et noblesse à Barcelone à l'époque de Ferdinand le Catholique. Modalités et limites d'une fusion», dins AA.VV.: *Villes et sociétés urbaines au Moyen Age. Hommage à M. le Professeur Jacques Heers*, París, 1994, pàg. 138-140; J. AURELL: *Els mercaders catalans al quatre-cents. Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470)*, Lleida, 1996.

²⁸ De fet, entre els diversos individus del llinatge Ballester, els uns són mencionats com a ciutadans i els altres com a nobles. Tots els Ballester (ciutadans i nobles) es reparteixen un total de 18 pensions, que suposen 577 ll., equivalents a unes 13.868 ll. de capital.

²⁹ Al capbreu es dona constància d'alguns grups familiars, com en el cas de Berenguer i Valentí Gibert, els quals eren germans, ambdós dedicats a la professió mercantil. Altres famílies de mercaders eren els Santjust (Francesc i Bartomeu, probablement germans), els Samer (Jaume i Pau, si bé anotats per separat), els Pujada o els Ferrer, entre altres.

percebién un total de 92 pensions, per un muntant de 1.165 ll. (entre 10-11% del total). Les pensions més altes corresponen a un tal Leonardo de Doni (41 ll.) —membre d'una família florentina establerta a Barcelona— i Gabriel Gomis (39 ll.). Per quanties de conjunt, destaca el mateix Leonardo amb un total de gairebé 87 ll., que inclou quatre pensions diferents. En tot cas, és evident que estem en uns nivells inferiors en comparació amb els resultats obtinguts amb els altres dos grups comentats fins aquí. La menor participació de mercaders ja era una qüestió observada en el mateix municipi barceloní a la segona meitat del segle XIV. Això s'ha acostumat a atribuir —així ho feia Y. Roustit—³⁰ a una divergència d'interessos entre un i altre estament, és a dir, a la preferència dels mercaders per invertir els seus capitals en activitats productives, tot el contrari del que feien els ciutadans, els quals tenien més avantatges a l'hora de subscriure deute públic atenent la seva major implicació en la vida política. Sigui com sigui, en el capbreu en qüestió, les pensions dels mercaders solen ser menys altes que les percebudes pels ciutadans, cosa que pot ser copsada com a signe d'un menor potencial econòmic; restarien al marge d'aquesta apreciació alguns casos puntuals de mercaders que havien aconseguit ascendir a la condició ciutadana.³¹

Les professions liberals

Com hem vist, aquest grup era més reduït en nombre, per la qual cosa també acaparava molt menys: els barcelonins acumulen poc més de 50 pensions, percebent prop de 600 ll. (entre 5-6%). Com a juristes, hi figuren persones etiquetades de doctors o bé de simples llicenciats en lleis. Tal és el cas de Francesc Castelló, doctor en lleis, de Guillem Burrull, llicenciat en decrets, o dels hereus de misser Pere Basset, llicenciat en lleis, a banda d'algunes vídues, els marits difunts de les quals apareixen identificats com a juristes. Tots serien barcelonins, excepte Pere Colomer, que estava domiciliat a Hostalric i que exercia com a jutge al vescomtat de Cabrera. Entre els restants censalistes barcelonins, el més destacat és el sobredit Francesc Castelló, com a perceptor d'unes 71 ll. a partir de les tres pensions que rebia, dues de les quals ho eren en qualitat d'usufructuari pel dot de la seva muller Joana. Aquest col·lectiu de professionals del dret representa si fa no fa la meitat dins el grup on el tenim classificat, en tant que acapara 30 pensions per un total de 341 ll.

Dins aquest mateix grup, segueixen en importància els funcionaris. Així, com a censalistes de la Universitat de Mallorca també trobem alguns oficials reials, com el tresorer Bernat Sirvent (perceptor de quatre pensions per un total de poc més de 74 ll.) i Miquel Servera, de l'ofici de mestre racional. A banda, s'esmenten les vídues d'alguns altres funcionaris, com la vídua de Bernat de Jonquers, que havia estat secretari del rei, la del batlle general Bernat Serra, la del protonotari de la reina Pere de Basanta, així com la d'un domèstic del rei (Joan Loral).

El nombre de notaris és encara més minoritari. N'hi havia alguns que eren de fora Barcelona, com el gironí Miquel Pere. Pel que es refereix exclusivament al col·lectiu barceloní, només hi ha citat un notari (Pere Ramis); la resta es tracta de vídues i hereus de persones que havien exercit aquesta professió. En el ram de la medicina, les referències són indirectes, ja que sols s'hi esmenten dues dones de metges.³²

³⁰ Cf. Y. ROUSTIT, art. cit., 131.

³¹ Així, alguns mercaders tenien reconeguda la categoria de ciutadans; aquest és el cas de Jaume Descoll o del ja difunt Antoni Clapers, representat per la seva filla. Els vincles establerts entre els mercaders i els membres de l'estament ciutadà també es palesen en altres casos: en dóna fe Sibil·la, primerament vídua del mercader Nicolau Pujada i després vídua del ciutadà Joan Ros.

³² Són la muller de Bernat de Granollacs, batxiller en Medicina, i la vídua de Pascal Llorenç, de professió físic.

Altres censalistes laics

Dins aquest apartat, incloem censalistes que estan menys representats en aquest capbreu, com és el cas dels menestrals. En la llista corresponent, tan sols figuren 3 paraires, 2 ballesters, 1 cuirater i la vídua d'un perpunter. Així mateix, també trobem referenciats un patró de nau, un corredor de bestiar..., així com la vídua d'un llaurador. És evident que la gent d'ofici, amb excepcions, no formava part de les classes urbanes més específicament rendistes.

També registrem una dotzena de pensions adscrites a marmessories, entre les quals destaca la de Bertran Nicolau, que rebia una pensió de 125 ll. S'anota, d'altra banda, una única institució d'àmbit privat, com era l'hospital de Pere dez-Vilar (com a perceptor de dues pensions). També trobem com a beneficiaris de pensions de censal persones situades gairebé a les antípodes de l'espectre social, com seria el cas de Caterina, identificada com a esclava d'un mercader (Pere Prexana), fèmina que cobrava una pensió molt baixa, probablement per donació del susdit amo. A banda de donacions o traspassos en caràcter d'usdefruit, les transmissions per herència o per alienacions, amb la consegüent atomització de les pensions percebedores, haurien facilitat la incorporació a l'àmbit del censal de persones que tenien un nivell econòmic més modest. Si més no, a mitjan segle XV, tots aquests processos ja estaven en un estadi evolutiu força avançat.

Els eclesiàstics

Les transferències de mans laiques haurien estat la via d'adquisició més probable de les pensions de censal que rebien alguns dels religiosos i institucions eclesiàstiques que apareixen mencionats en aquesta font. A nivell individual, registrem una quarantena d'eclesiàstics de diferent rang: diversos canonges (la majoria de la Seu de Barcelona), una vintena de preveres (com a beneficiaris de capellanies o benefets), a més d'alguns clergues (2), frares (2) i diverses monges, concretament set, com les dues Gualbes del convent/monestir de Jonqueres. També hi figuren alguns superiors, com el prior d'un monestir (el benedictí de la Llacuna i el jerònim de Montalegre) i una abadessa (Constança de Cabrera), que ho era del monestir de Valldonzella. Ja sigui a través de mencions directes o indirectes (de religiosos vinculats a les dites institucions), s'esmenten diversos convents, tant masculins com femenins, com el dels predicadors [dominics] i la seva versió femenina —de les predicadoresses—, el del Carme, la Mercè, Pedralbes, Santa Clara, Santa Maria de Jonqueres, Valldonzella i també el convent de les dones penedides. El de Jonqueres, com se sap, posseïa un considerable patrimoni a Mallorca.³³ Però també hi ha una bona representació de monestirs d'altres llocs: el de la Mercè de Vic, el de framenors de Girona, el de Sant Agustí (prop de Martorell) i el de Santa Maria Magdalena (ubicat al terme de Castellbisbal). Àdhuc s'esmenta una monja del monestir (en realitat priorat) aragonès de Sixena, que és l'únic titular situat fora del Principat, si bé pertanyent al Bisbat de Lleida. De totes maneres, no sempre està clar en tots els casos si la pensió seria percebuda a títol individual o en nom de tota la comunitat.³⁴ En el capbreu estudiat, també apareixen cobrant censals diverses esglésies parroquials de Barcelona (les del Pi, St. Miquel, Santa Maria de

³³ Vegeu M. COSTA: «Notícia de les possessions del monestir de Jonqueres a les Illes Balears», dins *Actes del XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Comunicacions*, I (Primera Part), Palma, 1989, pàg. 61-71; M. J. BORDOY: «Algunes notes sobre les possessions del monestir de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona a Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 57 (2001), pàg. 105-16.

³⁴ Almenys en un cas, la propietat del censal corresponia a la institució (el convent de la Mercè de Barcelona) i l'usdefruit al seu prior (fra Pere Roma).

la Mar, St. Pere, St. Joan i St. Vicenç de Malla).³⁵ Així mateix, cal destacar la inclusió de l'hospital de la Santa Creu, com a titular d'un total de 7 pensions, que només sumen unes 78 ll.

De les 133 pensions adscrites a l'àmbit de l'Església, 73 eren percebudes per religiosos a títol individual.³⁶ Les restants 60 pensions es vinculen a les dites institucions, les quals es beneficiaven de pensions bastant més substancials. La majoria (112) es localitzen a l'àmbit barceloní, sumant prop de 1.368 ll., que equivalen a un 12% del total.

Els censalistes no barcelonins

Finalment, pel que respecta als censalistes no barcelonins, importa establir la geografia de les localitzacions. Així, a banda de Barcelona, hi ha persones d'altres tres ciutats catalanes, com són Girona, Vic i Vilafranca del Penedès (cap menció, en canvi, a altres ciutats catalanes tant o més importants que aquestes). A part surten esmentats diversos llocs i viles de poca entitat situats a les Diòcesis de Barcelona, de Girona o de Vic, si més no, a l'entorn o a una certa distància d'aquests centres urbans. A les proximitats de la ciutat de Barcelona trobem alguns titulars de cases o castells que serien exponents de petites senyories rurals en mans, bé de petits nobles o bé de burgesos barcelonins que potser devien tenir residència també a la Ciutat Comtal.³⁷ En general, la repartició geogràfica resultant és notòriament desigual: sortint del radi més proper a Barcelona, el major nombre de localitzacions es concentra cap a les comarques del nord (o nord-est) de Catalunya.³⁸ No sabem fins a quin punt aquesta desigual repartició geogràfica derivaria de vincles (familiars o d'altra mena) establerts amb els censalistes barcelonins.

Naturalment, la composició d'aquest grup és molt heterogeni, encara que fins a cert punt existeix tanta varietat com en el cas de Barcelona; així, a més d'alguns religiosos i de les diverses institucions eclesiàstiques ja indicades més amunt, comptem la presència d'alguns ciutadans (de Girona, Vic...),³⁹ i d'alguns nobles (si bé exclusivament baixa noblesa); i el mateix cal dir respecte dels mercaders, notaris, juristes..., amb menció fins i tot d'algun paraire.

En total, els censalistes no barcelonins percebien 86 pensions, amb un muntant (unes 1.427 ll.) que suposa entre un 11-12% del total. Dins aquest grup, el major censalista, i amb escreix, era el convent de Sant Agustí, que percebia més de 320 ll. de quatre pensions diferents. Així no és estrany que, en la corresponent avaluació per grups, el de l'Església sigui el que s'emporta el tall més gran (entre 34-35% del total de no barcelonins), bastant per sobre dels altres grups considerats.

El referit convent de Sant Agustí també és el que registra la pensió més alta de totes les anotades al capbreu (prop de 165 ll.). Deixant de banda dues pensions de 125 ll. (es

³⁵ Els anomenats «bacins de pobres vergonyants» es vinculen tant amb la parròquia de Santa Maria de la Mar (6 pensions) com amb la de Sant Pere (2 pensions).

³⁶ Com a principals censalistes, trobem els preveres Bartomeu Riba i Pere Oller, ambdós rebedors de tres pensions per poc més de 48 ll.; afegim-hi el frare Jaume Llull, que rebia unes 37 ll. per distintes causes pies.

³⁷ Els al·ludits són el donzell Pere Amat, senyor de la casa de la Granada (a la comarca del Vallès), Ramon dez-Papiol, del castell homònim (a la zona del Llobregat), i Francesc Marquet, senyor de la casa de Palou.

³⁸ Dins el territori o les comarques properes a Barcelona es mencionen els llocs següents: Sant Andreu de Palomar, Sarrià, Sant Cugat, Sabadell, Mataró, Martorell, Granollers, Argentona... Més a prop de Girona o al nord de Catalunya: Hostalric, Banyoles, Castelló d'Empúries i Queralbs (vall de Ribes). Per aquest cantó, el lloc més allunyat és Elna. Pel sud, a banda de Vilafranca, tan sols es fa menció a la Llacuna (pel monestir) i a Piera.

³⁹ També hi hauria, segons la font, un ciutadà de Cardedeu: la vídua de Nicolau Dezpou.

tracta, d'una banda, de la pensió percebuda conjuntament pel convent del Carme i l'hospital de la Santa Creu, i, d'una altra, de la percebuda per la marmessoria de Bertran Nicolau), totes les altres se situen per sota de les 100 ll. i la majoria a la franja compresa entre 11-25 ll. La pensió més baixa (tan sols 6 s. 7 d. i 1 malla) era la percebuda per un frare (cunyat d'un Gualbes), potser en concepte d'almoïna. Situant-nos en l'altre extrem, podem dir que els principals censalistes catalans del municipi mallorquí eren, segons les quanties totals que percebien, el susdit convent de Sant Agustí (330 ll.), el ciutadà Pere Ballester (220 ll.) i el noble Andreu Ballester (194 ll.). En certa manera, en aquests tres censalistes veiem personificats els grups que més implicats estaven en el món del censal. Deixant de banda el grup de l'Església, és evident que els sectors socials més participatius eren aquells que tenien un major poder econòmic i que, a excepció del grup nobiliari, també controlaven el poder polític.⁴⁰

Una vegada identificats els principals censalistes catalans, podem passar a fer una valoració de les dades obtingudes globalment del dit capbreu.

3.3. El pes del deute extern i el seu alleujament

El pes del deute, o sigui, el que la Universitat havia de transferir cada any en destinació a Catalunya, està calculat, a partir d'aquest capbreu, en poc més de 12.457 ll., xifra que hem de prendre tan sols com una referència aproximada, ja que, durant el període abraçat per la nostra font es varen anar modificant les pagues a través de les successives operacions d'amortització que es practicaren. En tot cas, tal quantitat no es desmarca gens ni mica del que sabem per altres fonts. El 1396, les pensions pagades fora de l'illa sumaven poc més d'11.600 ll.b.⁴¹ Aquesta dada confirma que, durant una bona part de la primera meitat del segle XV, el deute exterior s'havia mantingut en uns nivells força alts, si bé no tant com s'ha arribat a dir.⁴²

Si ens atenem a la divisió interna del capbreu, obtenim els resultats següents: els censals de la Consignació, que són la majoria (473 pensions), representen les 3/4 parts del total, concretament 9.251 ll. Els «censals del subsidi» (18 pensions) suposen només 631 ll. Els censals del tercer apartat (300 pensions) sumen unes 2.574 ll. Avaluat mensualment, les pagues més altes es corresponen als mesos de juny i sobretot d'agost, que era el mes assenyalat per a tots els censals del darrer grup, d'acord amb allò establert a la Concòrdia de Barcelona. La suma de totes les mensualitats dóna les 12.457 ll. indicades abans, que equivalen a 298.365 ll. de capital. Situar el capital de l'endeutament al voltant de les 300.000 ll., una mica més o una mica menys, dóna idea de com estava d'hipotecada la Universitat de Mallorca, encara més tenint en compte que són xifres minimitzades per la reducció del for que s'aplicà després de 1431 a tots (o a quasi tots) els censalistes catalans.

Efectivament, el for consignat en el registre en qüestió és l'estimat a raó de 24.000 per mil (4,16%). Curiosament, hi ha tres pensions —només tres— que responen a un altre for (16.000 per mil = 6,25%), potser de resultes de pactes establerts amb els interessats que ignorem, tot i que no podem assegurar que aquesta variació es compleixi al cent per cent a

⁴⁰ A les ciutats catalanes, com indicava J. Fernández Trabal, la minoria dominant estava integrada per famílies de ciutadans preeminents, mercaders, juristes i propietaris terratinents; J. FERNANDEZ TRABAL, art. cit., pàg. 334.

⁴¹ Exactament 11.603 ll. 12 s. 2 d. i òbol m.b.; AHM, AH, reg. 4370.

⁴² El 1432, segons les dades aportades per Á. Santamaría, el que s'havia de pagar als censalistes catalans arribava a 20.000 ll., tot i que en aquesta suma s'inclouïen els «darreratges» o endarreriments dimanants de la suspensió de pagaments realitzada el 1425; cf. Á. SANTAMARIA: *El Reino de Mallorca, op. cit.*, pàg. 144.

causa de les correccions practicades sobre algunes d'aquestes anotacions. En tot cas, és estrany que s'hagués fet alguna excepció amb aquestes pensions, encara més tenint en compte que es refereix a censalistes que cobraven altres pensions segons el for pactat el 1431.

Finalment, una altra dada d'interès que ens proporciona aquesta font és la relativa a l'amortització dels censals consignats. Afectades per aquest tipus d'anotacions, comptabilitzem 288 pensions, el que suposaria que el nombre de pensions s'hauria rebaixat —al final del període considerat— al voltant de 500. Ignorem quins criteris es varen voler aplicar a l'hora de fer aquestes amortitzacions o si es volgué prioritzar algun grup en especial, ja que del llistat de les pensions «remudes» o «quitades» no podem inferir res al respecte. En algun cas, es rescataven totes les pensions que rebia un mateix censalista: tal fou el cas del ciutadà Pere de Malla, les vuit pensions del qual foren amortitzades completament en dos moments diferents. En altres casos, s'optà, en canvi, per fer remissions parcials. La major amortització que es registra (per un capital de 2.000 ll.) correspon a una de les pensions percebudes pel ciutadà Pere Ballester. Hi ha unes altres set pensions amortitzades per capitals situats entre 1.000-1.500 ll. Ara bé, la major part de les pensions amortitzades (191) es corresponen amb nivells de capitals moderats, en la franja compresa entre les 50 i les 500 lliures de capital.

Tals amortitzacions (totals o parcials) foren realitzades per diferents síndics (Marc Despí, Francesc Sunyer, Lluç Oliver, Joan de Llobera i Vicenç Roig), cada un dels quals va estar actuant en diferents moments.⁴³ De fet, els síndics més actius foren Joan de Llobera i Marc Despí: cada un d'ells amortitzà més de cent censals. En total (incloent-hi tant les amortitzacions totals com les parcials), es deixaren de pagar quasi 3.620 ll. (equivalent a prop de 86.100 ll. de capital).⁴⁴ En síntesi, segons aquestes dades, en un període de 17 anys (o sigui, entre 1432-1449), s'hauria aconseguit amortitzar més d'1/4 part del deute que el municipi tenia contret el 1431, de manera que el muntant de les pensions hauria passat de 12.457 ll. a unes 8.838 ll., tot això segons els nostres càlculs.⁴⁵ Hauria estat a partir, doncs, de la Concòrdia de Barcelona (i no arran del Contracte Sant) quan veritablement s'inicià el procés d'erosió de l'hegemonia censalística catalana.

Ara bé, el ritme d'amortització dona una mitjana de més de 5.000 ll. per any, el que sembla indicar-nos que no es va poder donar del tot compliment a la disposició establerta a la dita Concòrdia, que preveia amortitzar anualment 5.500 ll. (10.000 florins).⁴⁶ Sigui com

⁴³ Així, a partir de les poques referències que es donen a les dates de remissió (sols en 39 casos), es pot veure que Joan de Llobera hauria actuat entre 1432-1433 i pel que sembla també el 1445, Marc Despí ho va fer entre 1439-1440, Lluç Oliver entre 1443-1444, i Francesc Sunyer entre 1448-1449, any —aquest darrer— en què també va actuar Marc Despí. L'únic síndic que no podem localitzar cronològicament és Vicenç Roig.

⁴⁴ Els nostres resultats difereixen dels presentats per R. Urgell, tot i prendre de referència la mateixa font: segons aquest historiador, el nombre de títols de censals redimits entre 1432 i 1450 hauria estat major, afectant fins a 475 pensions per un capital estimat en unes 245.000 ll.m. (=147.380 ll.b.); cf. R. URGELL: *Dinàmica del deute públic*, op. cit., pàg. 683.

⁴⁵ Aquesta xifra no difereix molt de la que anotava G. Morro (8.335 ll. 13 s. 6 d.) a propòsit de la informació tramesa pels consellers barcelonins al seu comissionat a Mallorca, Joan Boscà, el 1452; cf. G. MORRO: *Mallorca a mitjan segle XV*, op. cit., pàg. 341 (tot i així, aquest historiador posava en quarantena aquesta dada a causa de les divergències existents amb altres informacions).

⁴⁶ Segons Á. Santamaría, les perspectives de millora en aquest sentit s'haurien truncat a causa de les lluites polítiques i la Revolta Forana de 1450-53; cf. Á. SANTAMARÍA: *El Reino de Mallorca*, op. cit., pàg. 147. Durant els anys 1452 i 1453 es varen fer gestions per aconseguir la condonació dels 10.000 florins anuals d'amortització, a la qual cosa s'hi avingué finalment el rei, a fi i efecte de permetre el pagament puntual de les pensions; vegeu G. MORRO, *Mallorca a mitjan segle XV*, op. cit., pàg. 340-44; també s'hi refereix R. URGELL: «Les finances al Renaixement», op. cit. pàg. 39.

sigui, ens crida l'atenció el fet que, en algunes d'aquestes amortitzacions, no es retornà el capital de manera íntegra (en principi, el normal seria retornar el capital que apareix consignat, a més de la prorrata de la pensió), sinó quantitats un xic menors; per exemple, en el censal de Joan de Gualbes, se li amortitzaren poc més de 206 ll., tot i que el capital corresponent era d'unes 245 ll., per la qual cosa potser estaríem davant una sèrie de rebaixes consentides per alguns censalistes, com a resultat de les negociacions dutes a terme pels síndics municipals.

És palesa, en qualsevol cas, una voluntat, per part de la Universitat de Mallorca, d'amortitzar el deute extern. Si aquest fou substituït per deute intern, és una cosa que no podem saber a través d'aquesta font. De fet, sols hi ha dues pensions el titular de les quals passés a ser un illenc (es tracta de Galceran Vivot, donzell domiciliat a Mallorca); en els restants traspassos consignats els destinataris són catalans, molts dels quals ja cobraven altres pensions del municipi mallorquí.⁴⁷ La reconversió del deute extern en intern no va dependre d'aquests traspassos, sinó de la mateixa acció del municipi: si, d'una banda, el deute extern va anar disminuint —en la mesura que hem pogut calibrar a través de la font estudiada—, d'una altra banda, es procedia a emetre deute públic a favor únicament de mallorquins, els quals ja aleshores estarien més disposats a invertir en aquest mercat de rendes, esperonats també per la davallada dels tipus d'interès.⁴⁸ En aquest sentit, caldria referir-se a l'emissió el 1449 d'un elevat nombre de títols (més de 300) a favor d'insulars, cosa que per força havia de possibilitar un canvi en la balança deute extern-intern.⁴⁹ No debades, s'ha afirmat que, ja des de mitjan segle XV, aquesta balança s'havia invertit, de manera que el deute intern havia passat a cobrir més de la meitat del total.⁵⁰ Passat l'equador del segle XV, el Regne de Mallorca s'havia fet menys dependent de Catalunya, però, a canvi, es reforçà el paper de l'oligarquia local, integrada tant per ciutadans com també per mercaders i cavallers.⁵¹ Sigui com sigui, encara que el pes del deute exterior anés decreixent progressivament en importància, tardà bastant de temps a extingir-se del tot, concretament fins a 1580.⁵²

⁴⁷ Amb raó, R. Urgell no veia que entre 1432 i 1450 s'hagués produït cap increment significatiu del deute intern que guardés proporció amb la disminució que experimentaren els censals de Catalunya en el mateix període; cf. R. URGELL: «Dinàmica del deute públic», *op. cit.*, pàg. 683.

⁴⁸ La tendència baixista dels tipus d'interès ja era indicada per Á. Santamaría, tendència que hauria arribat a situar els tipus —devers el 1430— al 6% o fins i tot al 5%; cf. Á. SANTAMARÍA: *El reino de Mallorca, op. cit.*, pàg. 146. Com se sap, per tot arreu el 5% fou el tipus d'interès predominant al segle XV.

⁴⁹ Per un import global d'unes 96.000 ll.m. (segons R. URGELL: «Les finances al Renaixement», *op. cit.*, pàg. 39) o per més de 100.000 ll. (segons G. MORRO: «La relació entre el poder reial i el poder institucional a la Mallorca de mitjan segle XV», dins *Actas del XV Congreso de historia de la Corona de Aragón*, t. I, vol. 5, Saragossa, 1997, pàg. 236). Amb un tipus d'interès del 6,66% suposaria un muntant de pensions de 6.432 ll.

⁵⁰ Segons Á. SANTAMARÍA: *El Reino de Mallorca, op. cit.*, pàg. 146. Segons R. Urgell, si el 1432 les pensions satisfetes als creditors catalans suposaven el 54% del total, el 1458 passaren a ser del 33%; cf. R. URGELL: «Les finances al Renaixement», *op. cit.*, pàg. 39. A principis del segle XVI, el que es pagava als ciutadans mallorquins suposava el doble del que rebien els censalistes catalans; cf. L. MUNTANER, art. cit., pàg. 10.

⁵¹ Recordem que el plantejament formulat per Leonard Muntaner apuntava en aquesta direcció, tot criticant el punt de vista d'Álvaro Santamaría, que jutjava aquesta conversió de forma positiva; cf. L. MUNTANER, art. cit., pàg. 10.

⁵² Durant el període de la guerra civil catalana, s'estudià la possibilitat d'eliminar aquest deute arran de les confiscacions practicades per la Monarquia, cosa que finalment es frustrà. La nova Concòrdia establerta el 1484 restablí la situació anterior a l'inici del dit conflicte bèl·lic; vegeu R. URGELL: «El deute públic exterior», *op. cit.*; ID.: «Les finances al Renaixement», *op. cit.*, pàg. 41 i seg.; ID.: *El regne de Mallorca a l'època de Joan II, op. cit.*, pàg. 179 i seg.

* * *

En definitiva, l'estudi d'aquest capbreu, no sols ens ha permès calibrar amb molta més precisió quin fou el volum real del deute contret amb el Principat (i al mateix temps corroborar-ne alguns aspectes ja coneguts a través dels diferents treballs realitzats pels historiadors mallorquins), sinó també conèixer el nivell de participació de cada grup social en aquest deute exterior, cosa que fins al moment, i pel que respecta a la primera meitat del segle XV, sols s'havia fet amb el deute intern. Això, i el fet de tenir identificats els principals censalistes catalans, ha estat la part més original d'aquest treball. La dita font també ens ha permès apreciar fins a cert punt els resultats del procés pel qual s'aconseguiria alleugerir el pes del deute exterior, gràcies a les mesures imposades a la Concòrdia de Barcelona de 1431. La impressió que tenim és que el sistema implantat d'ençà aleshores hauria funcionat raonablement bé (en tot cas, millor que el Contracte Sant, com deia R. Urgell)⁵³ de cara a aconseguir una significativa disminució del deute extern i, de retruc, de la feixuga dependència financera mantinguda pel Regne insular amb els creditors catalans durant prop de cent anys.

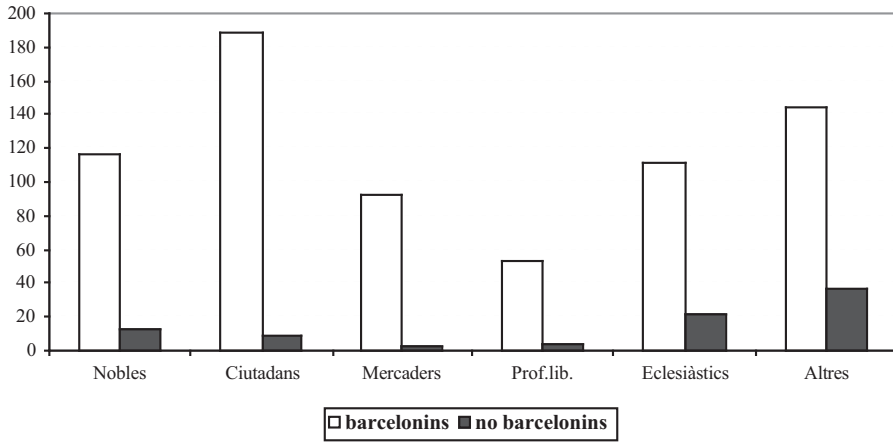
APÈNDIX

Taula I. Quantitats i nombre de pensions percebudes pels censalistes catalans

	Barcelonins	No barcelonins	Tots
Nobles	2.036 ll. 14 s. m. [116]	202 ll. 8 s. 11 d. [13]	2.239 ll. 2 s. 11 d. m. [129]
Ciutadans	3.451 ll. 1 s. 6 d. [188]	178 ll. 6 s. 5 d. m. [9]	3.629 ll. 7 s. 11 d. m. [197]
Mercaders	1.165 ll. 15 s. 3 d. [92]	2 ll. 14 s. 6 d. m. [2]	1.168 ll. 9 s. 9 d. m. [94]
Prof. Liberals	598 ll. 6 s. 1 d. m. [53]	54 ll. 8 s. 2 d. m. [4]	652 ll. 14 s. 4 d. [57]
Església	1.367 ll. 19 s. [112]	494 ll. 8 s. 3 d. m. [21]	1.862 ll. 7 s. 3 d. m. [133]
Resta	2.410 ll. 2 s. 9 d. [144]	494 ll. 16 s. 1 d. m. [37]	2.904 ll. 18 s. 10 s. m. [181]
Totals	11.029 ll. 18 s. 8 d. [705]	1.427 ll. 2 s. 6 d. m. [86]	12.457 ll. 1 s. 2 d. m. [791]

⁵³ Cf. R. URGELL: «Dinàmica del deute públic», *op. cit.*, pàg. 684.

Gràfic 1. Nombre de pensions percebudes (per grups)

Gràfic 2. Distribució percentual de les pensions dels censalistes catalans (per quanties)

